

Nebo tam možná někde jsme – feminismus v českých médiích

Feminismus jako téma pronikal do českých psaných médií postupně.

O četnosti v rozmezí let 1991–2001 vypovídají tabulky a grafy v předchozích kapitolách. Z nich je patrné, že v průběhu deseti let nedošlo k růstu absolutního počtu materiálů, a to ani ve zpravodajství zprostředkovaném ČTK. Frekvence zmínek byla naopak kolísavá.

V oblasti publicistiky se plynule nerozšiřoval ani repertoár kladných postojů, ani reakcí záporných. Kvantitativní skok nastal pouze v roce 1992. Byl vyvolán jak polemikou s články v Respektu, tak monotematickými čísly sborníků a odezvou na vydání několika feminismus propagujících knih. Záporné reakce nad kladnými převládly pouze v roce 1995. S výjimkou let 1991, 1992 a 2001 byly nejpočetnější ohlasy neutrální.

Jako by stále jen probíhalo zkoumání terénu. Odstraňování tabu je proces většinou bolestivý a může vyvolat nečekané reakce. Poučené a sympatizující autorky i se zahraniční zkušeností publikují na počátku devadesátých let několik článků, ve kterých feminismus představují jako zajímavý směr, který má za západními hranicemi ČR své místo a lze předpokládat, že také u nás najdou jeho myšlenky odezvu. Vycházejí z názoru, že vždy, když došlo k uvolnění lidských svobod a svobody informací zvláště, mělo to příznivý dopad na rozvoj ženského hnutí.

To se skutečně potvrdilo v akademické sféře, v oblasti společenských věd v roce 1992. Tehdy byla frekvence kladných zmínek o feminismu nejvyšší. Poprvé se však masivněji ozývají i kritici. Vzplanula první velká polemika. Po jistém uklidnění se téma prosazuje znovu v devadesátém pátém, kdy se připravovala, konala a doznívala Světová konference OSN o ženách v Pekingu (4. září 1995). Prudce narůstá počet materiálů o postavení žen, ženské otázce a také feminismu, ale jak už jsme upozornili, je to zároveň jediný rok, kdy záporné laděné příspěvky o feminismu v novinách a týdenících převládly nad kladnými. Výrazný

je rok 2000, kdy vznikla tzv. stínová vláda žen a křivka frekvence má svůj druhý vrchol.

V následujícím období však výrazně klesá. I když ani do poloviny roku nevyšlo v denících a časopisech materiálů mnoho, mizejí po 11. září 2001 po teroristických útocích na New York a Washington úplně. Výklad může být několikery: námět se vyčerpal a přestal média zajímat.¹⁶⁴ Naznačili jsme však už v předchozích kapitolách, že odehrávají-li se globální katastrofy, témata, která jsou považována za méně zásadní, ustupují do pozadí, autoři je nevyhledávají, a noviny je tedy nemohou tisknout. Nebo je autorky/ři píší, ale redakce je neuveřejňuje, protože „strážci u brány“ je automaticky vyřazují jako podružná. Interpretace vycházející z dekonstrukce by pak byla, že primárně převládá zájem o tzv. mužskou sféru, kam patří boj, válka, konflikty obecně – a ta překryje jakékoli téma feministické.

V součtu zpravodajských a publicistických materiálů za celou dekádu jsou nejpočetnější konotace neutrální. Zahrnují pochopitelně zprávy a dále články z oblasti antropologie, historie, demografie, recenze knih, prohlášení vlády, zastupitelských orgánů, informace ze sympozií, jako například sborník z konference Žena v dějinách Prahy z roku 1996.

Pokud se zaměříme na publicistiku, zastávce i odpůrce feminismu možná překvapí, že nejvíce bylo zmínek kladných, na druhém místě jsou ohlasy neutrální, až na třetím odmítavé. K tomu je však třeba dodat, že pouhá statistická data jsou v tomto případě zavádějící. Není sporu o tom, že takto exponované téma se nedá posuzovat pouze kvantitativně. Strohý výčet, kolik souhlasných nebo záporných materiálů na dané téma bylo ve sledovaném období recipientům nabídnuto, nepostihuje celou složitost problému. Kvalitativní zřetele jsou průkaznější. Proto je důležité, ve kterém psaném médiu se články objevily. Jiný je důsledek medializace v denících se stotisícovými náklady (Mladá fronta DNES, Lidové noviny, Právo, ZN a Slovo) nebo v časopisech, které jsou vnímány jako normotvorné – např. Respekt, Reflex, Prostor, a jiný v tzv. časopisech ženských, které mají sice vysoké náklady, ale laická i odborná veřejnost je považuje za oddechovou četbu pro ne příliš náročné publikum, nebo internetových, kde je skupina recipientů sice interaktivní, ale vnitřně omezená a daleko méně početná. Vulgárně řečeno, nejde o to, co si píší feministky a feministé (www.feminismus.cz či ve feministicky zaměřeném časopise One Eye Open/Jedním okem) mezi sebou, ale jaké informace má k dispozici většinová společnost. Interaktivní sdělování má ovšem jednu nespornou výhodu. Zatímco normy tradiční žurnalistiky se mění jenom pozvolna, přibývající

množství alternativních mediálních kanálů narušuje názorovou dominanci „oficiálních“ sdělovacích prostředků.

V odpověď na stížnosti feministických věd a především medioložek (např. van Zoonenová¹⁶⁵), že média zprostředkovávají tento myšlenkový směr jednoznačně záporně, můžeme konstatovat, že normotvorný český tisk v posledním desetiletí minulého století skutečně feminismus reflektoval převážně kriticky. Odvoláme se zde na stanovisko P. J. Shoemakera¹⁶⁶, že zřetelně pozitivnější je zacházení s lépe organizovanými a centru společnosti blíže situovanými menšinami a jejich problémy. Slabší a odlišnější skupiny jsou pod větším tlakem a mají menší vliv.

Toto polemické až odmítavé stanovisko se projevilo především v žánrové skladbě textů věnovaných feminismu: nepotvrdil se předpoklad, že se bude vyvíjet od původně jednodušších, chudých a omezených pouze na informace ke složitějším a že ke konci dekády bude žánrová nabídka rozmanitější. Naopak. Úvahy, eseje a odborné stati se objevily masivně hned na počátku a pak byla jejich četnost kolísavá.

Rozpětí používaných žánrů bylo poměrně chudé, omezilo se pouze na pět druhů a jejich rozložení v čase bylo rovnoměrné. Také vyjádření postojů (ať už explicitních, nebo skrytých) od primitivnější podoby ke složitější nebylo průkazné. Nejfrekventovanější byly texty polemické, v sedmi letech absolutně, v dalších čtyřech shodně s počtem článků. K posunu v žánrové oblasti směrem k pestrosti tedy nedošlo.

Ukázali jsme již v předchozích kapitolách, že autoři píší o feminismu kladně byli (krom počátečního zhruba ročního průměru) v neustále defenzivě, reagovali jako druzí – nejprve byl zveřejněn odsuzující nebo zesměšňující materiál o tomto hnutí a pak teprve podpůrná nebo příznivá reakce. Navíc záporné nebo neutrální materiály pocházely většinou zevnitř redakcí, psali je internisté, kdežto podpůrné ohlasy jsou z okruhu externistů, lidí mimo oficiální mediální sféru. Někteří autoři – muži se dokonce vyjádřili, že feministky neustále fňukají a kňourají (Martin Komárek). Fňukání a kňourání je chápáno jako typický projev někoho, kdo je slabší, kdo si nevěří. Naopak druhá skupina oponentů označuje feministky a jejich projevy jako neženské (Taylorův názor z Prostoru: „Groteskní postavičky lesbiček nebo dnešních matek oblečených tak nevkusně jako francouzské prostitutky dvacátých let ukazují, jak hluboce může být vnitřní princip zvrácen. Dalo by se říci, že mnoho dnešních žen znásilňuje svou ženskou přirozenost. Čpí sterilitou, zatímco by měly „vonět“ plodností. Prostřednictvím antikoncepce a potratů se „osvobozují“ od své přirozenosti.“)

Na tuto dichotomii komunikační roviny upozorňuje již zmiňovaná Deborah Tannenová: „Když se sejdou ve skupině muži a ženy, bude se

pravděpodobně mluvit způsobem, který je bližší a pohodlnější mužům.

A ženský i mužský způsob řeči jsou typicky hodnoceny podle měřítek mužského stylu, který se pokládá za normální. Nejnepříjemnější je to, že ve společnosti, jejímž obecně přijímaným cílem je rovnost a kde stále více žen zaujímá vysoké postavení, ženy obdařené autoritou zjišťují, že se ocitají mezi dvěma mlýnskými kameny. Mluví-li způsobem očekávaným od vůdčí osobnosti, jeví se jako nedostatečně ženské. Mluví-li způsobem očekávaným od ženy, jeví se jako nedostatečně vůdčí.“¹⁶⁷

V porevolučním diskursu o feminismu a problémech vztahu mezi pohlavími se opravdu objevily „nemoci“, jaké dosud charakterizovaly práci českých médií obecně: vnitřní nedemokratičnost, neschopnost respektování plurality a jinakosti, bagatelizace skutečných problémů, nedostatečná citlivost a nepatřičná tolerance k projevům sexismu (podobně jako ještě donedávna projevům rasismu), protektorská potřeba hájit národ před „nepřítelem“ apod.

Dalo by se tedy říci, že pokud média reprezentovala oficiální společnost, pak se tento organismus jejich prostřednictvím bránil. Tady se ovšem dostáváme do velmi složitých souvislostí, přerůstajících mediální rámec a zasahujících do sociologie a sociální antropologie, což souvisí dále s feministickým výkladem věd obecně a společnosti zvláště. Feministické socioložky, filosofky, antropoložky a medioložky¹⁶⁸ poukazují na to, že nesprávný může být už pohled na lidské společenství, spočívající na tzv. patriarchálních principech. Oficiální společnost a oficiální názor na tuto společnost odráží podle nich pouze jeden – maskulinně podmíněný výklad. Stačí připomenout tvrzení filosofky Elizabeth Badinterové, podle které se mužství dostávalo do krize vždy, když se ženy těšily větší svobodě – v těch dobách se měnila i hierarchie hodnot, docházelo k ideologickým, ekonomickým a sociálním otřesům.

Brání-li se tedy společnost, pak se brání tato její tzv. patriarchální složka. A ta zdaleka nemusí reprezentovat názor většiny, protože, jak známo, žen je (ve vyspělých zemích s nízkou úmrtností a vysokou životní úrovní) více než mužů, nejsou však tak organizované, informované, vzdělané atd., a společenský diskurs tedy nevytvářejí. Jak říká sociolog Václav Bělohradský: „Žijeme v autoreferenčním světě, kde všechny problémy řešíme tím, že je svěříme specialistům. Ti ale umějí řešit jen ty problémy, které si sami definují podle svých kritérií.“¹⁶⁹

Nárůst uveřejněných textů navíc automaticky neznamená kladný vztah k tématu. Akce často vyvolávala reakci a naopak. Frekvenci ma-

teriálů během sledované dekády ovlivnily jak okolnosti globální – společenské uvolnění po listopadu 1989, kdy padla celá řada tabu; dostupnost zahraničních pramenů; možnost studovat problematiku v zahraničí; osobní kontakty, včetně aktivního zájmu zahraničních feministických skupin o tzv. postkomunistické země, demonstrováno nejen návštěvami, ale také granty udělovanými pro „ženské projekty“. Také pořádání mezinárodních seminářů a konferencí, legislativní přibližování k Evropské unii, kde jsou zdůrazňovány rovné příležitosti pro obě pohlaví a zákaz diskriminace podle rodu včetně platové sféry. Z lokálních okolností to byl vznik stínové vlády žen jako reakce na stav politické scény, kde jsou ženy zastoupeny disproporčně.

V neposlední řadě působila také možnost seznámit se s odborným výkladem, ať už prostřednictvím vzniklého Centra pro Gender Studies, nebo prostřednictvím specializovaného studia na vysokých školách, kde se připravuje mladá generace přicházející do sdělovacích prostředků počátkem jedenadvacátého století, především na Univerzitě Karlově, Masarykově univerzitě v Brně, Jihočeské univerzitě apod.

Co se genderových principů týče, i ten nejzarytější odpůrce výkladu společnosti podle mužského a ženského nazírání by mohl připustit myšlenku, že informace o ženské otázce jsou rodově zatížené. Vlastní prožitek, specifické podmínky vývoje osobnosti, tlak okolí, který ani nemusí být jako tlak vnímán, to všechno se na celkovém výsledku podílí. Málokrterý muž dokáže odhlédnout od svého tradičního výchovného i vzdělávacího podmíněného zakotvení. To platí samozřejmě i o ženách. Jak říká Deborah Tannenová: „Rytířský muž, který podrží dveře nebo ukáže ženě, aby ho předjela, jedná zároveň o postavení i o vazbu. Rozdíl v postavení naznačuje skryté sdělení nadvlády: žena dostává přednost v jízdě ne proto, že na ni má právo, ale protože on jí to dovolil. Je tedy rámována jako podřízená. Navíc ti, kdo mohou kvůli postavení výsadu dopřát, mohou také díky svému postavení změnit názor a výsadu odejmout. Toto je rozměr, na který reagují některé ženy, když protestují, že galantní gesta jsou „šovinistická“.“

Postoupíme-li od této abstraktní úvahy na konkrétní mediální rovinu a aplikujeme ji na sebraný materiál, najdeme jen několik autorů, kteří se projevují „mimorodově“. Z novinářů na plný pracovní úvazek jsou to vlastně jen čtyři (Korecký, Lipold, Chuchma, Holub) a i u těch má introspekce jisté bariéry. Z ostatních jsou to především lidé z akademické sféry (Bělohradský, Blažek, Kraus, Keller, Machovec, Sokol) nebo sféry silně alternativní (Vodrážka). Ženská část autorek není zdaleka tak ostře diferencovaná, nicméně platí, že v trvalém pracovním poměru v médiích je jen velmi málo těch, které by se kladně vyjadřo-

valy k feminizmu, a i když o něm relativně neutrálně referují, rozbor jejich postojů i použitých postupů (kladení otázek, volba terminologie) potvrzuje, že vycházejí z oficiálního, tedy vlastně patriarchálního paradigmatu. Hodnocení je však opět obtížné, protože tlak převládající orientace v médiích, předchozí výchovy v rodině i ve škole a snahy prosadit se v tradičně mužském žurnalistickém prostředí jsou natolik silné, že nelze odlišit, co je názor vlastní a co okolnostmi vnucený. Stačí vzpomenout časopis Reflex, kde se Dana Braunová na počátku 90. let na podkladě znalostí zahraničních médií snažila o uplatnění ženského pohledu na svět a publikovala informační materiály o feminizmu, postupně se však rubrika měnila opět v konvenční „ženské čtení“ a s odchodem redaktorky atrofovala úplně. Jednoznačně se potvrdila úloha výrazných osobností ve funkci *opinion leaders* jak na straně odpůrců feminizmu, tak na straně zastánců. I jako v jiných případech zde platí, že záleží na tom, jak dalece je ten, kdo hnutí kritizuje, nebo se k němu přihlásí, mediálně nosná osobnost. Tradicionalismus, setrvačnost a neochota „jednat proti svému přesvědčení“ je v tištěných médiích v tomto případě značná. Je-li v rodové pasti referování o feminizmu a v důsledku toho o ženě obecně, ve stejné rodové pasti je referování o mužích. V tomto případě platí Hallova teorie, že „prosazovaná definice skutečnosti se v důsledku prosazování stává reálnou“.¹⁷⁰ Také tady převládají stereotypy, které abstrahují od společenského vývoje a petrifikují normy, které konkrétní jedince omezují a frustrují. To ukázala mimo jiné diskuse o obsahu mužské gender-role a její únosnosti pro muže, kdy vzorce sociálně očekávaného maskulinního chování nutí muže potlačovat emocionální otevřenost a vedou často k depresím nebo agresivitě. Tématu se věnoval jak Tvar, tak Prostor, je bezesporu zajímavé a vydalo by na samostatnou studii, která by byla prospěšná především z hlediska rovnoprávného postavení mužů: „Má-li se světu a společnosti dobře dařit, musí se toto dvojí mužské a ženské chápání světa vzájemně doplňovat, korigovat, podobně jako dvě oči teprve umožňují plastické vidění.“¹⁷¹

Vnímání feminizmu médii se vyvíjelo takřkajíc od nevědomí k vědomí. Jsou oblasti, kde došlo k výraznému informačnímu posunu, což se druhotně projevilo ve zpětné vazbě. To se týká periodik, která jsou označována jako tisk pro elitu, která mají vliv na intelektuální sféru, dále titulů pro mladší věkové skupiny aktivních čtenářů, včetně čtenářek tzv. ženských časopisů a recipientů z internetové komunity. V případě feminizmu však akce vyvolává reakci. Připomeňme již jednou uvedené tvrzení (Vodrážková), že feministky bojují jednak za to, aby žena byla nezávislá na muži a soběstačná, ale také za to, aby se podle těchto

pravidel skutečně řídila. Feministická hnutí tak byla vlastně vždycky nátlaková ve dvou směrech – snažila se donutit společnost k jinému vnímání ženské role a zároveň se snažila přimět ženy, aby samy toto pojetí akceptovaly, aby se s ním identifikovaly. Právě proto tradicionalisticky, což z hlediska feministického chápání znamená patriarchálně orientované kruhy feminismus odmítají, vidí v něm ohrožení léta tradovaného modelu a snaží se jeho pronikání do médií zabránit veřejnými projevy nesouhlasu. Argumentují, že požadavky hnutí jsou nepřirozené, narušují běh společnosti a tím ohrožují její existenci.¹⁷² Tohoto pocitu ohrožení je ovšem možné se zbavit, když takřkajíc „poznáme svého nepřítele“, včetně jeho slabých a silných míst. Ukazuje se, že potlačením či zesměšněním feministických názorů se konfrontace pouze posunula v čase.

Media pak mají nejen možnost vzájemnou diskusi zprostředkovat, ale také ovlivnit chápání hnutí. Okamžitou měřitelnou změnou postojů, především ale prostorem pro publikování různých stanovisek, z nichž si recipient/ka může vybrat. Pokud se informace neobjeví vůbec, nebo budou pouze jednostranné, možnost volby a svobodného rozhodování je narušena. Jak je však patrné ze zemí stojících na podobných historických, filosofických a společenských základech (většina zemí EU, USA), pokud je hnutí dostatečně životné, k jeho medializaci stejně dojde.

Přes všechny výše zmíněné výhody se však obraz feminismu nesporně změnil. Z označení, pod kterým si na počátku devadesátých let málokdo (včetně pozdějších aktivních feministických autorek nebo aktivistek) představoval tak rozsáhlý, ale zároveň v některých projevech konkrétní materiál, se stalo relativně frekventované téma. Fundovaná diskuse se odehrávala především v odbornějším tisku, kde se profilovalo několik titulů, které se pojmu, jeho historii, teorii a společenskému zakotvení postupně věnovaly soustavněji. V druhém sledu je možno uvést časopisy, sice s masovými náklady, ale zaměřené na vzdělanější a flexibilnější – možno říci i mladší, ovšem nejen věkem, ale také duchem – recipienty. Přešly postupně od povrchního, přetřžitého informování ke komplexnějšímu pojetí. Od zdůrazňování kuriozit, výstřelků a zesměšňování feminismu a feministek – např. v Respektu – se pod tlakem oponentů posunuly k odbornějším analýzám a snahám po komplementaritě. Jiné časopisy se k této komplementaritě propracovávaly obtížněji. Od nepodařeného pokusu být na stejné úrovni diskursu jako média ve vyspělých zemích se přiklonily k tradiční virilní náplni, aby se pod vlivem měnícího se paradigmatu opět k vyrovnanější poloze vrátily a naopak se snažily o progresivnější přístup, kterým by mohly

získat mladší čtenářské skupiny. To je typický příklad Reflexu a částečně Týdne.

Z logiky věci plyne, že vstřícnější přístup se objevuje u titulů méně konvenčních, až alternativních – např. Tvaru, Vokna, Iniciál apod.

K hlubšímu poznání feministických teorií přispěly (se všemi výhradami, které jsme uvedli) i vysoko nákladové licenční magazíny určené ženám. I v jejich případě o výsledku rozhodovala kombinace individuálního složení redakce a stavu veřejné diskuse.

Jednoznačně největší posun v referování o feminismu lze potvrdit s masivním rozvojem internetu. Probíhá nepřetržitá výměna informací, která umožňuje interaktivní kontakt mezi různými skupinami, a vyprofilovalo se i několik serverů, výrazná je vazba na mezinárodní organizace, ať už vládní (EU) nebo nevládní.

Nekonzistentně a nejpomaleji se vyvíjela reflexe v denním tisku. Tady k určitému průlomů paradoxně došlo až v roce 2000 se vznikem stínové vlády žen jako reakcí na dlouhodobě maskulinní politickou scénu parlamentní (senátní) a především na Zemanův kabinet bez jediné ministryně. Vývoj, který by bylo možné označit za progresivní, se však po teroristických útocích v USA zastavil.

Vztah psaných médií k feminismu se tedy nesporně vyvíjí. Přes stížnosti aktivistů a aktivistek (možná i kvůli nim) lze předpokládat, že návrat k pouhému zesměšňování a karikování už nebude možný. O tom svědčí i Českou televizi odvysílaný seriál Ženský hlas, který by před deseti lety těžko na obrazovce našel místo. Otevřel řadu zajímavých témat a samy feministické autorky diskusi dokázaly připravit s nadhledem.

Stále více lidí si uvědomuje to, co napsala Alena Wagnerová: „Jestliže feminismus znamená revoluci ve vnímání světa, pak k tomu patří i objevování skrytého podílu žen při vytváření evropské kultury. Je to proces, který ještě zdaleka není ukončen a který znamená i podstatné obohacení historických a společenských věd.“¹⁷³

Většina českých feministek by pak v tradici vývoje v našem regionu asi podepsala následující větu: „Hypoteticky si lze představit, že otázky, které si klade feminismus, budou časem považovány za tak samozřejmé, přirozené, legitimní a všeobecně sdílené, že označovat je jako feministické se stane nadbytečným.“¹⁷⁴

Poznámky: 164 Po zkušenostech z dalšího roku můžeme konstatovat, že tento předpoklad neplatí, protože téma se do médií vrátilo. Jak už bylo řečeno, ustoupilo však opět další katastrofě – povodním v ČR v létě 2002. **165** Srov. Zoonen, L. van:

